श्री. अंकुश रामचंद्र बनसोडे
एम. फिल. विद्यार्थी
शिक्षणशास्त्र अधिविभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रतिज्ञापत्र

मी उद्‌घोषित करतो की, ''**बी. ए. बी. एड्. (एकात्मिक) विद्यार्थी– शिक्षकांसाठी उच्च प्राथमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील मानवी भूगोल घटकावर आधारित आशय समृध्दी संचाचे विकसन – एक अभ्यास**'' या किंवा यासारख्या अन्य शीर्षकाखाली माझ्याकडून पूर्ण केलेला वा लिहिलेला संशोधन प्रबंध या किंवा कोणत्याही विद्यापीठाच्या अथवा परिक्षण संस्थेच्या पदवी वा पदविकेसाठी सादर केलेला नाही.

संशोधक

स्थान :– कोल्हापूर

दिनांक :– ०९ / १० / २०१४

अंकुश रामचंद्र बनसोडे

डॉ. (श्रीमती) प्रतिभा सुभाषचंद्र पाटणकर
सहाय्यक प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र अधिविभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, **"बी. ए. बी. एड्. (एकात्मिक) विद्यार्थी — शिक्षकांसाठी उच्च प्राथमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील मानवी भूगोल घटकावर आधारित आशय समृध्दी संचाचे विकसन — एक अभ्यास"** या शीर्षकाखाली शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर अंतर्गत एम. फिल. पदवीसाठी सादर केला जात असलेला प्रस्तुत प्रबंध **श्री. अंकुश रामचंद्र बनसोडे** यांनी केलेल्या मूळ संशोधन कार्याची निष्पत्ती असून ते माझ्या पर्यवेक्षण व मार्गदर्शनाखाली पूर्ण करण्यात आले आहे. माझ्या माहिती व समजूतीप्रमाणे प्रस्तूत प्रबंधांतर्गत असणारे कार्य या किंवा अन्य समान शीर्षकाद्वारे या किंवा कोणत्याही विद्यापीठाच्या अथवा परिक्षण संस्थेच्या पदवी वा पदविकेसाठी सादर करण्यात आलेले नाही.

PSPatankar

स्थान :— कोल्हापूर
दिनांक :— ०९ /१०/२०१४

संशोधन मार्गदर्शक
डॉ. प्रतिभा सुभाषचंद्र पाटणकर

UNIVERSITY, KOLHAPUR

ऋणनिर्देश

आपल्या सभोवतालचे जग हे कोणत्याही प्रगल्भ माणसाला एक प्रकारचे आव्हान असते. आपण लपवून ठेवलेली अनेक रहस्ये उकलण्यासाठी व्यक्तिला त्याचा परिसर आमंत्रित करत असतो. अर्थात हे आमंत्रण समस्यात्मक, आव्हानात्मक असते. प्रत्येक संवेदनशील व्यक्ति या अव्हानाला आपल्या क्षमता, कुवत यानुसार प्रतिसाद देतो. हा प्रतिसाद हेच ख—या अर्थाने संशोधन असते व त्यातून मनुष्य अधिक प्रगल्भ, समृध्द, आणि समंजस होतो. शिक्षणशास्त्राचा एक विद्यार्थी या नात्याने शिक्षणाचा परिसर आपण समजून घ्यावा, त्यातील समस्या, आव्हाने, घटिते आपल्याला स्पष्ट व्हावी या हेतूने प्रस्तूत संशोधनाची सुरूवात झाली. परंतू प्रत्यक्षात अनेक मर्यादांचा स्वीकार करणे अपरिहार्य असते. त्यामुळे प्रस्तूत समस्या तिची उद्दिष्टे यांच्या संदर्भात कार्यपूर्ती झाली असली तरी संशोधन हे क्षेत्र अधिकच व्यापक आहे आणि त्या संदर्भात आपल्या लघुत्वाची जाण या संशोधनाच्या संदर्भाने तीव्रतेने झाली.

संशोधनासंदर्भात व्यक्त केलेल्या वरील अपेक्षा व क्षमता यांची रूजवणूक करणे, त्या क्षमता घडविणे, आणि त्याद्वारे समस्येवर प्रत्यक्ष कार्य घडवून आणणे असे आव्हान संशोधन मार्गदर्शक डॉ. प्रतिभा सुभाषचंद्र पाटणकर यांनी पेलले म्हणूनच प्रस्तुत संशोधन मूर्त रूपात आले. कोणत्याही विशेषणाशिवाय त्यांच्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त करणेच अधिक उचित आहे. त्यांचा सहवास, प्रेरणा, मार्गदर्शन आणि सहकार्य हा संशोधकाच्या जीवनातील अतुल्य व अमूल्य ठेवा आहे.

माझ्या संशोधन कार्याला प्रेरणा, सदिच्छा आणि सहकार्य देणा—या शिक्षणास्त्र विभागाच्या विभागप्रमुख प्रा. डॉ. एम. एस. पद्मिनी, डॉ. जी. एस. पाटील, डॉ. एन. आर. सप्रे, डॉ. आर. यू. संकपाळ, श्री. विद्यानंद खंडागळे, डॉ. के. बी. पाटील, श्रीमती. बिजली दडपे, डॉ. उज्ज्वला डोणे आणि माझे सहकारी डॉ. अरूण पाटील यांचे ऋण व्यक्त करण्याची संधी या निमित्ताने लाभत आहे.

प्रस्तुत संशोध्नासाठी आशय समृध्दी संच विकसनासाठी मार्गदर्शन करणारे सर्व साधन व्यक्ति यांचे ऋण व्यक्त करतो. संशोधनाची साधने प्रमाणित करण्यासाठी ज्या तज्ञांनी सहकार्य केले, संशोधक त्यांचा ऋणी आहे.

प्रस्तुत संशोधनासाठी सहकार्य करणारे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाचे प्राचार्य, अध्यापक वर्ग, संशोधन कार्यात सहभागी होणारे सर्व बी. ए. बी. एड् (एकात्मिक) चे प्रशिक्षणार्थी, यांच्या मदती शिवाय संशोधन अशक्य होते म्हणूनच आदरपूर्वक त्यांचा उल्लेख येथे केला आहे.

आचार्यरत्न देशभूषण शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सर्व पदाधिकारी तसेच भूगोल मार्गदर्शक संचाची उपयुक्तता व परिणामकारकता तपासण्यासाठी संशोधकास महावीर महाविद्यालय कोल्हापूर येथील प्राचार्य, समन्वयक, बी. ए. बी. एड् चे सर्व प्राध्यापक वृंद, शिक्षकेतर कर्मचारी यांनी संशोधनाच्या कामासाठी प्रेरणा दिली त्याबद्दल संशोधक त्याचा सुध्दा आभारी आहे.

विशेष आभार मानने हे माझे परम कर्तव्य आहे, ते म्हणजे माझे आई— वडील, भाऊ, बहिण यांनी मला इथे पर्यंत येण्याची प्रेरणा दिली व पत्नी सारीका बनसोडे हिचे आभार मानावे तेवढे थोडेच आहे

प्रस्तूत संशोधनात ज्या अभ्यास केंद्राचे संदर्भ साहित्य उपयोगात आणले आहे त्यांचा ग्रंथांचा योग्य निर्देश केला आहे त्यांच्या या अप्रत्यक्ष ऋणाबद्दल संशोधक कर्तव्य बुध्दीने कृतघ्न आहे.

संशोधनाच्या अभ्यासासाठी आवश्यक ग्रंथ उपलब्ध झाले ते शिवाजी विद्यापीठाच्या बाळासाहेब खर्डेकर व महावीर महाविद्यालय कोल्हापूर या ग्रंथलयामूळे ग्रंथपाल व अन्य सर्व कर्मचारी यांचा तसेच या प्रबंधासाठी संगणक मुद्रक यांचा उल्लेख करून प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षपणे सहकार्य करणा—या सर्वांविषयी कृतज्ञता व्यक्त करतो. तसेच अनावधाने राहिलेले प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष संशोधन कार्यास हातभार लावणा—या सर्वांचा संशोधक ऋणी आहे.

स्थान :— कोल्हापूर
दिनांक :— ०९ / १० / २०१४

संशोधक
अंकुश रामचंद्र बनसोडे

अनुक्रमणिका

प्रकरण क्रमांक	तपशील	पृष्ठ क्रमांक
	प्रारंभिक विभाग	i-xi
	प्रतिज्ञापत्र	i
	प्रमाणपत्र	ii
	ऋणनिर्देश	iii-iv
	अनुक्रमणिका	v-viii
	सारणीची सूची	ix-x
	आकृती सूची	xi
	मुख्य विभाग	१ -२६८
प्रकरण एक	प्रस्तावना	१- २४
	प्रास्ताविक	१
	संशोधनाची गरज	१६
	संशोधनाचे महत्त्व	१७
	समस्या विधान	१७
	समस्या विधानातील पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या	१७
	संशोधनाची उद्दिष्टे	२१
	संशोधनाची गृहितके	२१
	संशोधन परिकल्पना	२१
	संशोधनाची व्याप्ती	२२

	संशोधनाच्या परिमर्यादा	२२
	प्रकरण योजना	२३
	समारोप	२४
प्रकरण दोन	**संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा**	२५-६५
	प्रास्ताविक	२५
	संवंधित साहित्याच्या आढाव्याचे स्त्रोत	२६
	संवंधित संशोधनाच्या आढाव्याचे महत्त्व	२७
	संशोधनाशी संवंधित साहित्याचा आढावा	२८
	संशोधन विषयाशी संवंधित संशोधनाचा आढावा	३४
	आशय समृध्दी संचाशी संवंधित संशोधनाचे सामान्य निष्कर्ष	६३
	प्रस्तूत संशोधनाचे वेगळेपण	६४
	समारोप	६५
प्रकरण तीन	**संशोधनाची कार्यपद्धती**	६६-९१
	प्रास्ताविक	६६
	संशोधनाचा अर्थ	६७
	शैक्षणिक संशोधन	६७
	संशोधनाच्या पद्धती	६७

BARR. BALASAHEB KHARDEKAR LIBRARY

	नमुना निवड	७१
	संशोधनाची साधने	७४
	मतावली व प्रश्नावली	७५
	प्रस्तुत संशोनामधील मतावलीचे व प्रश्नावली संचलन	८१
	मानवी भूगोल आशय समृध्दी संचाचे विकसन व प्रमाणिकरण	८१
	मानवी भूगोल आशय समृध्दी संच विकसनाच्या पाय-या	८३
	संख्याशास्त्रीय परिमाणे	८७
	आशय समृध्दी संच परिणामकारकता तपासणी वेळापत्रक	८९
	समारोप	८९
प्रकरण चार	**संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन**	**९0-११२**
	प्रास्ताविक	**९0**
	माहितीचे विश्लेषण वर्गीकरण व अर्थनिर्वचन	९१
	मानवी भूगोल आशय समृद्धी संचाबाबत तज्ञांच्या मतांचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन	९१
	माहितीच्या अर्थनिर्वचनासाठी लावलेले निकष	९१
	परिकल्पनांचे परिक्षण	१0९
	समारोप	११२
	मानवी भूगोल आशय समृध्दी संच	११३-२४६

प्रकरण पाच	**सारांश, निष्कर्ष आणि शिफारशी**	**२४७- २६८**
	प्रास्ताविक	२४७
	संशोधनाचा सारांश	२४९
	संशोधनाचे निष्कर्ष	२५८
	अनुमान	२६४
	निष्कर्षांची चर्चा	२६५
	शिफारशी	२६६
	पुढील संशोधनासाठी विषय	२६८
	समारोप	२६८
	अंतिम विभाग	
	संदर्भ ग्रंथ सूची	२६९- २७१
	परिशिष्टे	२७२-२९४

सारणी सूची

सारणी क्रमांक	सारणीचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	संवंधित साहित्याच्या आढाव्याचे स्त्रोत	२६
२	आशय समृध्दी संचाशी संबंधित साहित्याचा आढाव्याचा सारांश	२९-३१
३	भूगोल विषयाशी संबंधित संशोधनाच्या आढाव्याचा सारांश	३५-३६
४	इतर विषयांतील आशय समृध्दी संचाशी संबंधित संशोधनाच्या आढाव्याचा सारांश	४५-४६
५	भूगोल विषयांतील आशय समृध्दी संचाशी संबंधित संशोधनाच्या आढाव्याचा सारांश	५४-५५
६	संशोधनाची साधने	७४
७	तज्ज्ञ मार्गदर्शक संख्या	७६
८	उद्दिष्ट क्र. ३ साठी तयार करण्यात आलेल्या मतावली मधील गुणांचे विवरण	७७
९	विद्यार्थी – शिक्षकांचे संपादन घेण्यासाठी प्रश्नावली (उद्दिष्ट क्र . ४ साठी)	७८
१०	उपघटकानूसार गुणविभागणी (भारांश)	७८
११	उद्दिष्टानूसार गुणविभागणी (भारांश)	७९
१२	प्रश्न प्रकारानूसार गुणविभागणी (भारांश)	७९
१३	पूर्वोत्तर चाचणी संविधान तक्ता	८०
१४	उच्च प्राथमिक स्तरावरील भूगोल पाठयक्रमाचा एकात्मिक तक्ता (इयत्ता सहावी ते आठवी).	८२
१५	मानवी भूगोल आशय समृध्दी संचावावत मतावलीतील निकष	८५
१६	सांख्यिकी तंत्राचे प्रकार	८७
१७	आशय समृध्दी संच परिणामकारकता तपासणी वेळापत्रक	८९

१८	मानवी भूगोल आशय समृध्दी संचावावत अन्वयार्थाचे निकष	९१
१९	संचातील आशय समृद्धी बाबत तज्ञांची मते	९२
२०	संचातील आशय गुणवत्तेबाबत तज्ञांची मते	९३
२१	संचातील संकल्पना स्पष्टतेबाबत तज्ञांची मते	९४
२२	संचातील आशय विश्वसनियतेबाबत तज्ञांची मते	९५
२३	संचातील उदाहरणांच्या वापराबाबत तज्ञांची मते	९६
२४	संचातील अधिक माहिती /पूरक माहितीबाबत तज्ञांची मते	९७
२५	संचातील अकृत्या व छायाचित्रांच्या वापराबाबत तज्ञांची मते	९८
२६	संचातील भाषा वापराबाबत तज्ञांची मते	९९
२७	संचाच्या अद्यापन उपयुक्ततेबाबत तज्ञांची मते	१००
२८	संचाच्या पाठनियोजन उपयुक्ततेबाबत तज्ञांची मते	१०१
२९	संचाच्या अध्ययन /स्वयं अध्ययन उपयुक्ततेबाबत तज्ञांची मते	१०२
३०	संचाची परीक्षेसाठी उपयुक्ततेबाबत तज्ञांची मते	१०३
३१	संचातील अद्यापन शैलीच्या गुणवत्तेबाबत तज्ञांची मते	१०४
३२	संचाच्या मुद्रण आणि बांधणी गुणवत्तेबाबत तज्ञांची मते	१०५
३३	संचाचे प्रथमपृष्ठ इतर बाबींबाबत तज्ञांची मते	१०६
३४	संचाच्या एकत्रित गुणवत्तेबाबत तज्ञांची मते	१०७
३५	संचाच्या बाबतीत तज्ञांची इतर मते (मुक्त प्रतिसाद)	१०८
३६	मध्यमान, प्रमाणविचलन व सहसंबध गुणक	११०
३७	प्रमाण त्रुटी, मध्यमानातील फरक व टी मूल्य	१११
३८	प्रमाण त्रुटी, मध्यमानातील फरक व टी मूल्य	१११
३९	संशोधनाची साधने	२५६
४०	उच्च प्राथमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील आर्थिक भूगोल घटकातील उपशाखानिहाय संकल्पना	२५९
४१	उच्च प्राथमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील सामाजिक व सांस्कृतिक भूगोल घटकातील उपशाखानिहाय संकल्पना	२६१

आकृती सूची

आकृती क्रमांक	आकृतीचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	संबधित साहित्य व संशोधनांच्या आढाव्याची रचना	२८
२	प्रायोगिक अभिकल्प निवड	७0
३	एकल गट अभिकल्प निवड (एकल गट अभिकल्पाची प्रक्रिया)	७१
४	प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना निवड टप्पा १ व २	७२
५	प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना निवड टप्पा ३	७३
६	माहिती संकलनाची साधने	७३
७	प्रश्नावली विकसनाचे टप्पे	७५
८	संच विकसनाच्या पाय—या	८३
९	प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना निवड टप्पा १ व २	२५५
१0	प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना निवड टप्पा ३	२५६